

Αθανασία Μαρκουλή
Φιλολόγος-Ιστορικός, Δρ ΕΜΠ

Γεώργιος Παχύς, μια πολυσχιδής προσωπικότητα που πρωτοστάτησε στον Οικονομικό, Κοινωνικό και Πολιτικό Βίο της Ελλάδας το β΄ μισό του 19ου αιώνα*

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΣ είναι ένας από τους πρωταγωνιστές της ιστορίας του νεότερου Λαυρίου. Είναι αυτός που τον Νοέμβριο του 1860 και τον Νοέμβριο του 1861 υπέβαλε αιτήσεις προς την ελληνική κυβέρνηση για παραχώρηση των σκωριών. Σε αυτές όμως δεν ανέφερε τον πραγματικό λόγο. Ανέφερε ότι ζητούσε να του παραχωρηθούν οι σκωρίες για να κατασκευάσει διάφορα βιομηχανικά είδη, π.χ. αγγεία, δοχεία, κ.ά.¹ Κι όχι μόνο αυτό, αλλά αναφέρει χαρακτηριστικά: «*δε δύναμαι να ορίσω ακριβώς το μέρος επειδή αι σκωρίαί αυταί εισίν εξαπλωμένοι εις διαφόρους θέσεις του δήμου Λαυρίου, ώστε η άδεια του υπουργείου εσωτερικών δε δύναται να προσδιορίσει επακριβώς την θέσιν κι έκτασιν αλλά θα είναι γενική*»². Επανήλθε τον Απρίλιο του 1862, αυτή τη φορά κάνοντας αίτηση στη Νομαρχία Αττικοβοιωτίας επαναλαμβάνοντας το αίτημά του, να του παραχωρηθούν δηλαδή οι σκωρίες που ήταν διάσπαρτες στη λαυρεωτική γη, υποσχόμενος μάλιστα ότι θα πλήρωνε όποιον φόρο του επιβαλλόταν από το ελληνικό κράτος. Τελικά την τρίτη φορά η Νομαρχία Αττικοβοιωτίας τον πληροφόρησε ότι οι εκτάσεις που ζητούσε ανήκαν στην κοινότητα Κερατέας και εκεί θα έπρεπε να απευθυνθεί. Αυτό ακριβώς έκανε και λίγο καιρό αργότερα υπέγραψε συμβόλαιο με την κοινότητα.

Ο Σερπιέρη ακολούθησε κάνοντας αίτηση προς το ελληνικό δημόσιο το 1863 με την οποία ζητούσε άδεια για καμίνευση των σκωριών. Σε αυτήν την αίτηση δεν πήρε κάποια απάντηση. Αφού είχε πληροφορηθεί όλες τις ενέργειες του Παχύ, με τον οποίο ήταν οικογενειακοί φίλοι, όπως αναφέρει η εφημερίδα «Νέα Εφημερίς» στο

---

* [Σ-12: 07-10-2018 12:40 / E-27]

1. Ανδρέας Κορδέλλας, *Ιστορία μεταλλείου ρομαντικής γεγραμμένη υπό της κομίσσης της Γερσής*, Αθήνησιν, 1888.

2. Ανδρέας Κορδέλλας, *Έγγραφα αφορώντα τας μολυβδόχους σκωρίας και τα μεταλλεία του Λαυρίου από το 1860 μέχρι το 1865*, εν Αθήναις 1870.

φύλλο της 22/4/1890³ τελικά στράφηκε σε αυτόν κι έκανε συμφωνία μαζί του. Μαζί μετέβησαν στη Μασσαλία όπου και συνεργάστηκαν για την τελική οργάνωση της εταιρείας, που θα είχε ως αντικείμενο την ανακαμίνευση των σκωριών του Λαυρίου⁴. Η εταιρεία που ιδρύθηκε ήταν η εταιρεία Hilarion Roux et Cie από τους Ιλარიόνα Ρου, Γεώργιο Παχύ, Ερρίκο Σερπιέρη και Ιωάννη Βαππιστή Σερπιέρη με κεφάλαιο 600.000 γαλλικά φράγκα. Ο Γ. Παχύς είναι ο μόνος Έλληνας σε αυτήν την εταιρεία. Ουσιαστικά λοιπόν είναι η γέφυρα του ξένου κεφαλαίου με την Ελλάδα.

Από αυτό το σημείο και μετά η ιστορία του Παχύ και το όνομά του εμπλέκονται και συνδέονται στενά με το όνομα του Ι. Β. Σερπιέρη και με τη μεταλλευτική και μεταλλουργική ιστορία του νεότερου Λαυρίου. Φαίνεται όμως ότι ο Γεώργιος Παχύς δεν έχει απασχολήσει μόνο όσους μελετούν την ιστορία του Λαυρίου, αλλά κι άλλους ερευνητές και ιστορικούς που μελετούν την ιστορία άλλων περιοχών, όπως για παράδειγμα είναι ο Γιάννης Καλπούζος συγγραφέας κυρίως ιστορικών μυθιστορημάτων⁵. Στο βιβλίο του «Ιμαρέτ, στη σκιά του ρολογιού» αναφέρεται και ο Γ. Παχύς⁶ ο οποίος μάλιστα περιγράφεται ως «πολιτευτής και πολέμιος των τσιφλικούχων». Ο Γ. Παχύς λοιπόν που το 1860 βρίσκεται στο Λαύριο και αγωνίζεται να πάρει άδεια από το ελληνικό δημόσιο για να εκμεταλλευτεί τις αρχαίες σκωρίες, τη δεκαετία του 1870 βρίσκεται και στην Άρτα και αγωνίζεται εναντίον των τσιφλικούχων.

Ποιος ήταν λοιπόν ο Παχύς, που τόσο σπουδαίο ρόλο έπαιξε στην ιστορία του νεότερου Λαυρίου;

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Ο ίδιος συστήνεται ως εξής: Γεώργιος Παχύς του Χριστοδούλου εξ Άρτης της Ηπείρου έμπορος προσωρινώς διαμένων εις Κάλλιαρην της νήσου Σαρδηνίας⁷. Ο πατέρας του ήταν πρόξενος⁸.

3. Εφημερίδα «Νέα Εφημερίς», φύλλο 112, 22/4/1890, σ. 5-6. Το άρθρο της εφημερίδας έχει τίτλο: «Η σημερινή γιορτή εν Λαυρίω» και αναφέρεται στη γιορτή για τα 25 έτη «αφ' ης ήρξατο λειτουργούσα η πρώτη μεταλλευτική κάμινος».

4. Ανδρέας Κορδέλλας, *Περί των σκωριών και της μεταλλουργικής βιομηχανίας εν Ελλάδι*, Αθήναι 1865.

5. Διαβάζοντας κανείς το ιστορικό μυθιστόρημα του Γιάννη Καλπούζου με τίτλο «Ιμαρέτ, στη σκιά του ρολογιού» έρχεται αντιμέτωπος με γεγονότα που διαδραματίζονται στην Άρτα τη δεκαετία του 1850 κι ύστερα. Ένα εξαιρετικό μυθιστόρημα που παρακολουθώντας τις ζωές των ηρώων του ξεδιπλώνει κι όλο το ιστορικό γίνεσθαι της εποχής στη συγκεκριμένη περιοχή.

6. Γιάννης Καλπούζος, *Ιμαρέτ, στη σκιά του ρολογιού*, σ. 295, 518.

7. Ανδρέας Κορδέλλας, *Έγγραφα αφορώντα τας μολυβδόχους σκωρίας και τα μεταλλεία του Λαυρίου από το 1860 μέχρι το 1865*, εν Αθήναις 1870, σ. 11 (επιστολή του ίδιου του Παχύ προς το Υπουργείο Εσωτερικών τον Νοέμβριο του 1861).

8. Εφημερίδα «Νέα Εφημερίς», φύλλο 112, 22/4/1890, σ. 5.

Ο Γ. Παχύς ήταν παντρεμένος με την Αιμιλία Σκουζέ και μαζί της απέκτησε δύο κόρες: την Λαυρία και την Ελένη Παχύ. **Η Λαυρία Παχύ παντρεύτηκε με τον γιο του Ι. Β. Σερπιέρη, τον Φερδινάνδο Σερπιέρη.** Η Ελένη Παχύ παντρεύτηκε τον Αυγερινό Αβέρωφ.

Το ζευγάρι επίσης απέκτησε κι έναν γιο, τον Θεόδωρο, ο οποίος πέθανε στο Παρίσι όπου είχε μεταβεί για να νοσηλευθεί στο Ινστιτούτο Πασιέρ καθώς «είχε δηχθή υπό λυσσώντος κυνός»⁹. Το παράδοξο σε αυτήν την ιστορία, όπως διαβάζουμε στην Εφημερίδα «Εμπρός» (16/2/1900) είναι ότι «ηλεκγράφημα εκ Παρισίων **προς τον κ. Σερπιέρην** ανήγγειλε την θλιβεράν είδησιν του θανάτου του ανθυπάρχου Θεοδώρου Παχύ υιού του ημετέρου συμπολίτου Γ. Παχύ»¹⁰.

ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ, ΠΑΧΥΣ ΚΑΙ ΑΡΤΑ

Όπως προαναφέρθηκε, τη δεκαετία του 1860 ο Γ. Παχύς, βρίσκεται στο Λαύριο και ιδρύει με τον Σερπιέρη εταιρεία εκμετάλλευσης αρχαίων σκωριών. Μια δεκαετία μετά τον συναντάμε στην Άρτα να εμπλέκεται, όπως θα φανεί στη συνέχεια, στο αγροτικό ζήτημα. Με την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας το 1881 δημιουργήθηκε για πρώτη φορά στο ελληνικό βασίλειο αγροτικό ζήτημα. Η επιβίωση πολυάριθμων άκληρων αγροτών εξαρτιόταν από τους ιδιοκτήτες της γης που καλλιεργούσαν¹¹. Το 1850 ομογενείς από την Κωνσταντινούπολη, όπως ο Συγγρός, ο Ζωγράφος κι ο Καραπάνος (θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια) αγοράζουν τούρκικα αγροκτήματα στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, αφού η πολιτική αστάθεια στην Ελλάδα και οι εξεγέρσεις των καλλιεργητών οδήγησαν στη μείωση των εσόδων των τσιφλικάδων, πράγμα που ανάγκασε τους Τούρκους μεγαλοκτηματίες της Πόλης να πουλήσουν σε Έλληνες τα δικαιώματά τους έναντι ευτελών ποσών.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά την Άρτα: Το 1873, άρχισε η κίνηση κατά του μεγαλοτσιφλικά **Κ. Καραπάνου**, που αρχικά ήταν επιστάτης του Μουσταφά Πασά, ενοικιαστή του «ίμορου» (φόρου) από το τουρκικό κράτος. Ο Κωνσταντίνος Καραπάνος ήταν ο αντίπαλος του Γ. Παχύ στην Άρτα. Ο Γ. Παχύς θεωρούσε ότι ο Καραπάνος προσπαθούσε με τη βία να εισπράξει το ίμορο από τους καλλιεργητές. Όσοι από αυτούς προσπάθησαν να αντισταθούν και να μην πληρώσουν θεωρώντας ότι είναι άδικο φυλακίστηκαν μαζί με τις γυναίκες τους στις φυλακές των Ιωαννίνων.

Ποιος είναι όμως ο Κωνσταντίνος Καραπάνος; Το όνομά του συνδέεται άρρηκτα με το όνομα του Γ. Παχύ στη δράση τους στην Άρτα, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

9. Γ. Παπασωτηρίου, *Το ματωμένο θέρος του 1882*, Άρτα 2014, σ. 66.

10. Γ. Παπασωτηρίου, *Το ματωμένο θέρος του 1882*, Άρτα 2014, σ. 66.

11. Η ιδιοκτησία αυτή ήταν σχετικά πρόσφατη και σχετιζόταν με τη διαδικασία ιδιωτικοποίησης της γης όπως την είχε αρχίσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία, όταν άρχισαν τα προβλήματά της.

Γεννήθηκε το 1840 και πέθανε το 1914. Παντρεύτηκε τη Μαρία Χρυστάκη Ζωγράφου και απέκτησε μαζί της τέσσερα παιδιά: τον Πύρρο, τον Αλέξανδρο, την Ελένη και τη Ζωή. Εκλέχτηκε βουλευτής Άρτας (1881-1882), υπουργός: οικονομικών (1890-1891), Ναυτικών (1902-1903), Δικαιοσύνης, εκκλησιαστικών και δημόσιας εκπαίδευσης (1904-1905) επί κυβερνήσεων Δεληγιάννη.

Ενδεικτικό επίσης για την οικογένεια του Κωνσταντίνου Καραπάνου είναι ότι ο ίδιος βοηθάει οικονομικά τον ανιψιό του Γεράσιμο Καραπάνο (1880-1927) (γιο του αδελφού του) να σπουδάσει στο Παρίσι στην **Ecole Nationale Superieure des Mines**. Ο Γεράσιμος Καραπάνος συνέχισε τις σπουδές του στη Λιέγη (1901) και μετά ξανά στο Παρίσι. Εργάστηκε στις μεταλλευτικές επιχειρήσεις των αδελφών Ράλλη στη Μ. Ασία. Άρα κι ο Κων. Καραπάνος έχει κάποια επαφή με τη μεταλλευτική και μεταλλουργική τέχνη και φαίνεται ότι η οικογένειά του γνωρίζει αρκετά καλά το θέμα που λέγεται μεταλλεία.

Οι αγρότες λοιπόν της Άρτας, σύμφωνα με όσα γράφει ο ίδιος ο Παχύς, στο φυλλάδιό του που κυκλοφόρησε το 1882 με τίτλο: «Το εν Ηπειρώ αγροτικόν ζήτημα» ζήτησαν από τον Παχύ «προστασίαν και αρωγήν».

Το «Εν Ηπειρώ αγροτικόν ζήτημα», αποτελούσε, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Παχύ, μια επιστημονική έρευνα που προτίθετο να τη χρησιμοποιήσει «προς ορθήν των πραγμάτων εκτίμησιν είτε ενώπιον της δικαιοσύνης, είτε ενώπιον της νομοθετικής εξουσίας, είτε ενώπιον της κοινωνίας». Ουσιαστικά ήταν μια προσπάθεια να αποδείξει επιστημονικά ότι η εισπραξη του ίμορου ήταν ανέκαθεν άδικη, χρησιμοποιώντας το εξής επιχειρήμα: *οι γαίες αυτές για τις οποίες ο Καραπάνος απαιτούσε να εισπράξει το ίμορο, δεν πωλήθηκαν ποτέ, ούτε δωρήθησαν σε κάποιον ως ιδιοκτησία είτε από τους χωρικούς είτε από τον Σουλτάνο.*

Σε απάντηση αυτού του φυλλαδίου ο Κ. Καραπάνος κυκλοφορεί επίσης ένα φυλλάδιο το οποίο τιτλοφορεί: «Η Δημοκοπία αγωνιζομένη να δημιουργήση αγροτικόν ζήτημα εν Ηπειρώ και Θεσσαλία» το οποίο υπογράφει τον Ιούλιο του 1882.

Σε αυτό το φυλλάδιο ο Κωνσταντίνος Καραπάνος καταφέρεται ανοικτά εναντίον του Γ. Παχύ. Αναφέρει ενδεικτικά¹²:

Ἐν πρώτοις ἀνάγκη νὰ ἰκανοποιήσωμεν τὴν φυσικὴν περιέργειαν τοῦ κοινοῦ ποθοῦντος βεβαίως νὰ μάθῃ τίς ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ λεγόμενος συντάκτης τοῦ φυλλαδίου, ἀνέλαβε τὸν ἥκιστα ἐπίζηλον ἀγῶνα κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἄρτης ἀστῶν, εἰ καὶ στηριζομένης εἰς τίπλους καὶ εἰς πολυτετὴ ἀνενόχλητον νομὴν.

Ἴδου δὲ ὁ λόγος.

12. Κ. Καραπάνος, *Η Δημοκοπία αγωνιζομένη να δημιουργήση αγροτικόν ζήτημα εν Ηπειρώ και Θεσσαλία*, σ. 6.

Ὀλίγον πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς Ἄρτης παρὰ τῶν Ἑλλ. στρατευμάτων (τῆς 24ης Ἰουνίου 1881) ὁ κ. Παχὺς διανοηθεὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον ἐκλεγόμενος βουλευτῆς Ἄρτης, ἐμηχανεύθη νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς χωρικοὺς αὐτῆς κατὰ τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ πρὸς τοῦτο ἔπεμψε δύο τρεῖς ἀπεσταλμένους καὶ πλείστας ἐπιστολάς πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν χωρίων. Ὡς ὑπόδειγμα τῶν ἐπιστολῶν του τούτων δημοσιεύομεν...

Ὡς ἀπόδειξη παραθέτει ἐπιστολή που υπογράφει ὁ Παχὺς καὶ τὴ στέλνει σὲ κάποιον πρόκριτο στὶς 20/6/1881 ζητώντας τὴ στήριξή του στὶς επικείμενες ἐκλογές.

Ὁ Καραπάνος τονίζει ὅτι ὁ Παχὺς οὐδέποτε στο παρελθόν εἶχε ἀσχοληθεῖ καὶ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τοὺς ἀγρότες καὶ τὴν Ἄρτα¹³.

...ἐφρόντιζε περὶ τῶν ἀγροτῶν Ἄρτης. Καὶ περὶ τί μὲν ἠσχολεῖτο τότε ὁ ὑπεύθυνος οὗτος συντάκτης εἶναι γνωστὸν ἐν Ἀθήναις· κατὰ πόσον δὲ ἐνδιέφερον αὐτὸν ἢ κατὰστασις τῶν ἀγροτῶν Ἄρτης τοῦτο γνωρίζουσιν αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἀγρόται, οἵτινες τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ ἔμαθον τὸ πρῶτον διὰ τῶν ἐπιστολῶν, δι' ὧν οὗτος ἔγραφεν αὐτοῖς, ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸς Ἀρτηνὸς καί, γινόμενος ἢ φορτηγός, ἐζήτει παρ' αὐτῶν συγγνώμην, διότι, ἀγνωστος ὧν, ἐτόλμα ν' ἀπευθυνθῆ πρὸς αὐτούς.

Ὁ ἀρθρογράφος τῆς ἐφημερίδας «Ἄρτα» στο φύλλο τῆς 4ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1882 υποστηρίζει ὅτι ὁ Παχὺς τάχθηκε μὲ τὸ μέρος τῶν ἀγροτῶν μόνον γιὰ ψήφους¹⁴.

Τὸ πιο περίεργο σ' αὐτὴν τὴν ἱστορία εἶναι ὅτι ὁ Παχὺς δε διέθετε κτήματα στὴν Ἄρτα. Ἄρα δὲν εἶχε τίποτα νὰ χάσει ὁ ἴδιος. Ἐχε ἐνδιαφέρον τὸ ἐρώτημα που θέτει ὁ ἀρθρογράφος τὸ ὁποῖο μεταφέρουμε: «ἀλλὰ κε Παχὺ διατί νὰ περιορισθῆ ἢ τὰσις αὐτὴ εἰς τὴν διαρπαγὴν μόνον τῶν καρπῶν καὶ τῶν ἀκινήτων κτημάτων τῆς ἐπαρχίας Ἄρτης οὐκί δε καὶ εἰς τὰ χρήματα, τὰς γαίας καὶ τὰς οἰκίας τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ πλουσίων... Εἰάν διηρπάζετο ἐν Ἀθήναις τὸ Λαυριοφάγον ταμεῖον τοῦ κ. Παχὺ, ὅστις μάλιστα ἐξαπατήσας τὸ Δημόσιον, ὅτι δήθεν ἐκ τῶν σκωριῶν ἐμελλεν νὰ κατασκευάσῃ πῆλινα ἀγγεῖα, ἔλαβε τὴν παραχώρισιν τοῦ Λαυρίου καὶ ἀπεταμίευσεν τὸν ἀργυρὸν αὐτοῦ, δὲν ἤθελε διαρραγὴ κραυγάζων κατὰ τῶν ἀρχῶν, εἰάν δὲν ἐμερίμνων δια τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἀπόδοσιν τῶν χρημάτων καὶ δια τὴν τιμωρίαν τῶν κλεπτῶν;»

13. Κ. Καραπάνος, ὁ.π., σ. 19, σ. 82.

14. Απόσπασμα ἀπὸ τὸ φυλλάδιο τοῦ Καραπάνου, ὁ.π., σ. 82: «Οἱ καλλιεργηταὶ τῶν χωρίων Ἄρτης, ὡς εἶπομεν ἤδη, δὲν ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν ἰδιοκτητῶν εἰμὴ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Ἑλλ. στρατοῦ, ὅτε αἱ ἐπιστολαὶ καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ δήθεν πάτρωνος αὐτῶν ἔπεισαν αὐτούς, ὅτι ἡ πολιτικὴ μεταβολὴ τῆς πατρίδος τῶν ἐπέφερε καὶ τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ ὅτι δέον νὰ ἀντιτάξωσι μὲν τὴν βίαν κατὰ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἰδιοκτητῶν, νὰ ἐκλέξωσι δ' αὐτὸν βουλευτὴν ὅπως ὑποστηρίξῃ αὐτούς».

Πρόκειται για μια αντιδικία που έχει πολιτικό υπόβαθρο και έχει ξεκινήσει χρόνια πριν. Τότε που ο Παχύς εμφανίστηκε στο Λαύριο και θέλησε να ασχοληθεί με την εκμετάλλευση των αρχαίων μεταλλείων. Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι ο Ι. Β. Σερπιέρν μετά τη συμφωνία που έκανε με τον Παχύ υπέβαλε αίτηση προς το ελληνικό δημόσιο (6 Απριλίου 1864) για παραχώρηση μεταλλείου. Η αίτηση αυτή έγινε δεκτή στα επόμενα χρόνια με δύο **βασιλικά** διατάγματα (Το πρώτο στις 23 Μαΐου 1867 και το δεύτερο στις 31 Δεκεμβρίου του 1868)¹⁵. Είναι γνωστό ότι ο Παχύς ήταν βασιλικός και υπέρμαχος του βασιλιά Γεωργίου του Α΄ μέχρι τον θάνατό του¹⁶.

Από την άλλη πλευρά ο Κ. Καραπάνος υποστήριζε τον Τρικούπη, ο οποίος ήταν φανερά εναντίον του βασιλιά, αρθρογραφούσε εναντίον του και υποστήριζε σθεναρά ότι ο βασιλιάς κυβερνούσε προσωπικά και χάριζε την εύνοιά του όπου του άρεσε. Στη συνέχεια υποστήριξε βέβαια και τον βασιλιά και τον Βενιζέλο. Εν τω μεταξύ ο Κ. Καραπάνος υπήρξε και υπουργός στις κυβερνήσεις του Θ. Δεληγιάννη¹⁷. Ο Θ. Δεληγιάννης συνδέεται στενά με τα ζητήματα του Λαυρίου. Είναι εκείνος που έδωσε εντολή ως Υπουργός Οικονομικών, με επιστολή του στις 13 Ιουλίου 1870 στη Νομαρχία Απικοβοιωτίας να πραγματοποιήσει έλεγχο στις δραστηριότητες του Σερπιέρν και να παύσουν οι εργασίες εκμετάλλευσης των εκβολάδων. Αυτός ήταν και ο λόγος που στις 31 Ιουλίου 1870 συστάθηκε η «Επιτροπή Σκαλιστήρη με σκοπό να ενημερώσει το ελληνικό δημόσιο για τα βασικά ορυκτολογικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των μεταλλευτικών ουσιών και των μεταλλούχων χωμάτων προελθόντων εκ της μεταλλεύσεως των αρχαίων». Είναι η Επιτροπή αυτή που κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Εταιρεία Hillarion Roux et Cie αν εκμεταλλευόταν τις γαίες που προαναφέρθηκαν θα είχε κέρδος 129.650.000 δρχ., ποσό υπέρογκο για τα δεδομένα της εποχής, τα πράγματα οξύνθηκαν και οδήγησαν στο λαυρεωτικό ζήτημα.

Το λαυρεωτικό ζήτημα αντιμετώπιστηκε το 1873 με την παρέμβαση ομίλου κεφαλαιούχων με πρόεδρο τον Ανδρέα Συγγρό¹⁸. Εξάλλου από το 1873 πολλοί μεγαλοεπιχειρηματίες Έλληνες από την Κωνσταντινούπολη, την Οδησό και τη Μασσαλία μετέφεραν μέρος των επιχειρήσεών τους στην Ελλάδα. Ο Ανδρέας Συγγρός ήταν ένας από αυτούς.

Το 1873 επίσης, ο Κ. Καραπάνος μαζί με τον Ζωγράφο (πεθερό του) αγοράζουν κτήματα στην Άρτα και τη Θεσσαλία και ο Γ. Παχύς αγοράζει μεγάλες εκτάσεις στην περιοχή του σημερινού Κορυδαλλού.

15. Αθανασία Μαρκουλή, *Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου, η εξέλιξη και η συμβολή της στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κατά τον 19ο και 20ό αιώνα* Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Λαυρεωτικής, 2010, σ. 29.

16. Εφημ. «Εμπρός», 15.3.1913.

17. Ο Θ. Δεληγιάννης πριν γίνει πρωθυπουργός (1885-1186, 1890-1892, 1895-1897, 1902-1903, 1904-1905) ήταν υπουργός Εξωτερικών, υπουργός Οικονομικών.

18. Αθανασία Μαρκουλή, *Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου*, ό.π., σ. 35-37.

Ο Συγγρός λοιπόν το 1873 παρεμβαίνει και δίνει λύση στο λαυρεωτικό ζήτημα. Λίγα χρόνια αργότερα κι ενώ το αγροτικό ζήτημα στην Άρτα καλά κρατεί, και σε αυτό πρωταγωνιστικό ρόλο παίζει και ο Γ. Παχύς, ο Ανδρέας Συγγρός δημιουργεί τράπεζα, την τράπεζα «Ηπειροθεσσαλίας». Δε θα αναφερθούμε με λεπτομέρειες, αλλά αξίζει να τονίσουμε ότι μέσω αυτής ο Συγγρός έλεγξε την οικονομική κατάσταση, όπως είχε κάνει με άλλο τρόπο βέβαια στο Λαύριο λίγα χρόνια πριν¹⁹.

Είναι η εποχή που ο Γ. Παχύς ξεσηκώνει τους καλλιεργητές της γης στην Άρτα εναντίον των τσιφλικιάδων (χωρίς ο ίδιος να έχει ιδιοκτησία γης).

Ο Γ. Παχύς φαίνεται ότι γνωρίζεται αρκετά καλά με τον Ανδ. Συγγρό και από το Λαύριο και από την Άρτα. Δεν πρέπει επίσης να διαφεύγει της προσοχής μας ότι και οι δυο έχουν άριστες σχέσεις με τον βασιλιά.

Μέσα από αυτή τη δράση του θα λέγαμε ότι ο Γ. Παχύς γίνεται γνωστός και πετυχαίνει τον στόχο του. Εκλέγεται βουλευτής το 1881, 1887, 1890 και 1892^{20, 21}.

19. Πίσω από την τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας βρισκόταν ουσιαστικά η τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως, δηλαδή ο Συγγρός, Κορωνιός, Σκουλούδης και Βλαστός. Η τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας λειτούργησε από το 1882 μέχρι το 1889 με έδρα της τον Βόλο.

20. Συγκεκριμένα, στην «πολιτική ιστορία του νομού Άρτης» του Δημητρίου Καρατζένη, αναφέρεται ότι στις εκλογές που έγιναν στις 20 Δεκεμβρίου του 1881 ως υποψήφιοι του Εθνικού κόμματος του Θ. Δεληγιάννη, το οποίον είχε ως σύμβολο το «Κορδόνι», κατέβηκαν οι Κ. Καραπάνος και Ι. Ανωτόπουλος, του δε Τρικουπικού κόμματος που είχε σύμβολο «την Ελιά» ο Γ. Παχύς. Βουλευτές εξελέγησαν οι Γ. Παχύς και Κ. Καραπάνος. Στις εκλογές που έγιναν στις 7 Απριλίου του 1885 από την κυβέρνηση του Τρικούπη στην περιφέρεια της Άρτας ο Γ. Παχύς είναι υποψήφιος με τον συνδυασμό του Τρικούπη, όμως δεν εκλέγεται σε αντίθεση με τον Κ. Καραπάνο. Σ' αυτό το σημείο μας κάνει εντύπωση που ο Παχύς είναι υποψήφιος με τον Τρικούπη. Αξίζει να αναφέρουμε ότι σε συνεδρίαση που είχε γίνει στη Βουλή τον Μάρτιο του 1883, ο Παχύς απουσίαζε, γιατί είχε συλληφθεί. Σ' αυτήν τη συνεδρίαση ο Τρικούπης πήρε φανερά το μέρος των τσιφλικούχων. Καθώς όμως περνούσε ο καιρός και το αγροτικό ζήτημα ενισχυόταν ο Τρικούπης προσπάθησε να συμπεριλάβει στους συνδυασμούς του και υποστηρικτές των κολλήγων όπως ήταν ο Παχύς. Στις εκλογές που έγιναν στις 4 Ιανουαρίου του 1887 από την κυβέρνηση του Τρικούπη βουλευτές εξελέγησαν και ο Παχύς και ο Καραπάνος. Οι επόμενες εκλογές έγιναν στις 14 Οκτωβρίου 1890 πάλι από την κυβέρνηση Τρικούπη. Εξελέγησαν βουλευτές ο Κ. Καραπάνος και ο Γ. Παχύς. Στις εκλογές που έγιναν στις 3 Μαΐου 1892 εξελέγησαν βουλευτές και ο Παχύς και ο Κ. Καραπάνος. Στις εκλογές της 16ης Απριλίου του 1895 ο Γ. Παχύς είναι υποψήφιος με τον Τρικούπη, όμως δεν εκλέγεται. Στις επόμενες εκλογές το 1899 ο Γ. Παχύς δε συμμετέχει. (Το 1899 ο Παχύς συνεργάζεται με τον Καραπάνο). Στις εκλογές τις 17ης Νοεμβρίου του 1902 επανέρχεται αυτή τη φορά με το «Λαϊκό Κόμμα», όμως δεν εκλέγεται. Στις εκλογές του 1905 μετείχαν ο Κ. Καραπάνος, ο Ι. Καραπάνος, ο Πύρρος Καραπάνος και «ο συνεργαζόμενος θεοτοκικός Γ. Παχύς». Αξίζει να τονιστεί ο χαρακτηρισμός που αποδίδει ο Καρατζένης στον Γ. Παχύ: τον αποκαλεί «συνεργαζόμενο» με τον συνδυασμό του κόμματος του Δεληγιάννη. Άρα συνεργαζόμενο και με τον μέχρι τότε πολιτικό του αντίπαλο, Κ. Καραπάνο. Τον Γ. Παχύ τον συναντάμε υποψήφιο και στις εκλογές της 28ης Νοεμβρίου του 1910 και της 11ης Μαρτίου του 1912. Το επόμενο έτος απεβίωσε.

21. Δ. Καρατζένης, «Η πολιτική ιστορία του νομού Άρτης», σ. 27.

Στα επόμενα χρόνια είτε βάζει υποψήφιος και δεν εκλέγεται είτε δε βάζει καθόλου υποψηφιότητα. Σημειώνουμε ότι το 1899 συμπράττει με τον Καραπάνο. Στις εκλογές του 1906 κατέβηκε με έναν ανεξάρτητο συνδυασμό σε συνεργασία με τον Κ. Καραπάνο.

Το 1900 χάνει το γιο του. Παρόλα αυτά συνεχίζει την ενασχόλησή του με την πολιτική. Είναι υποψήφιος και στις εκλογές του 1902, 1906 (όπως προαναφέρθηκε), 1910 και 1912. Απεβίωσε ένα χρόνο μετά, στις 13 Μαρτίου του 1913²².

Συμπεράσματα

Ο Παχύς τα πρώτα χρόνια στο Λαύριο είναι με το κεφάλαιο. Συνεργάζεται με τον Σερπιέρη και εκμεταλλεύεται τα υπολείμματα των εργασιών των αρχαίων, τις σκωρίες. Αργότερα η εταιρεία που έχει ιδρύσει με τον Ι. Β. Σερπιέρη, η εταιρεία Hilarion Roux et Cie, εκμεταλλεύεται όχι μόνο τις σκωρίες αλλά και τις εκβολάδες.

Στην περίπτωση λοιπόν του Λαυρίου συνεργάζεται με τον Σερπιέρη, γίνεται εργοδότης. Έχει ανθρώπους να δουλεύουν γι' αυτόν κι αυτός πλουτίζει από τον μόχθο τους. Είναι ένα είδος «τσιφλικά» για το Λαύριο. Το Λαύριο που ποτέ δεν ήταν αγροτική περιοχή, δεν είχε ποτέ εκτάσεις γης για καλλιέργεια. Στο Λαύριο σπάνιζαν οι γεωργοί. Γιατί το Λαύριο ζούσε από το υπέδαφος, όχι από το έδαφος.

Αναπόφευκτα λοιπόν στο μυαλό όλων, ο Γ. Παχύς συνδυάζεται με τον Σερπιέρη και άνετα θα μπορούσε κανείς τις σκέψεις που κάνει για τον Σερπιέρη να τις κάνει και για τον Παχύ.

Το κυριότερο όμως όλων είναι ότι στην περίπτωση του Λαυρίου προσπάθησε να ξεγελάσει την ελληνική κυβέρνηση. Ενώ ήξερε πολύ καλά για τις σκωρίες και την αξία τους ψευδώς ζήτησε άδεια εκμετάλλευσής τους για «την κατασκευήν βιομηχανικών τινών ειδών, οίον υαλίνων αγγείων, δοχείων και λοιπά» όπως χαρακτηριστικά ο ίδιος αναφέρει στην επιστολή του προς το Υπουργείο Εσωτερικών τον Νοέμβριο του 1861²³.

Μελετώντας και παρακολουθώντας τη ζωή του τα επόμενα χρόνια, βλέπουμε μια εικόνα, που φαινομενικά τουλάχιστον, αλλάζει.

Λίγα χρόνια μετά το 1860 και το 1864, έτος που ιδρύει μαζί με τον Σερπιέρη την εταιρεία Hilarion Roux et Cie, βρίσκεται στην Άρτα. Τη δεκαετία του 1870 βλέπουμε ένα άλλο πρόσωπο. Βλέπουμε έναν άνθρωπο που αγωνίζεται για τα δικαιώματα των

22. Οι πληροφορίες για την ημερομηνία θανάτου του είναι συγκεκριμένες: Ο Δ. Καρατζένης στο έργο του «Η πολιτική ιστορία του νομού Άρτας», αναφέρει ότι ο Γ. Παχύς απεβίωσε την 1η Απριλίου του 1913 (σ. 33). Όμως στις εφημερίδες «Πατρίς» και «Εμπρός» με ημερομηνία 15 Μαρτίου 1913 αναφέρεται ότι απεβίωσε στις 13 Μαρτίου 1913.

23. Ανδρέας Κορδέλλας, *Έγγραφα αφορώντα τας μολυβδόχους σκωρίας και τα μεταλλεία του Λαυρίου από το 1860 μέχρι το 1865*, εν Αθήναις 1870, σ. 11-12.

καλλιεργητών της γης, είναι με το μέρος τους, στέλνει επιστολές σε όσους νομίζει ότι μπορεί να επηρεάσει, συνεργάζεται με δικηγόρους, εκδίδει φυλλάδια. Υπερασπίζεται το δίκαιο του αγρότη.

Στην περίπτωση του Λαυρίου δε συμβαίνει βέβαια αυτό. Τουλάχιστον μέχρι τώρα δεν έχουμε εντοπίσει στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι ο Παχύς υπερασπίστηκε τους μεταλλωρύχους και τα δικαιώματά τους.

Τα ενδιαφέροντά του επίσης φαίνονται εκ διαμέτρου αντίθετα. Μεταλλεία και υπόγειος πλούτος από τη μια μεριά και εκτάσεις γης από την άλλη.

Δημιουργεί σχέσεις και δικτυώνεται με τέτοιον τρόπο επιχειρηματικά αλλά και κοινωνικά προσπαθώντας να χτίσει αργά αλλά σταθερά το προφίλ εκείνο που θα τον οδηγήσει στην κορυφή του πολιτικού βίου της Ελλάδας, αλλά θα του εξασφαλίσει και μια οικονομική άνεση, αντιμετωπίζοντας και προβλέποντας τις τυχόν συνέπειες που θα είχαν στην οικονομική του κατάσταση οι επιπτώσεις της ευρωπαϊκής οικονομικής κρίσης του 1873.

Το 1873 είναι ένα έτος σημαντικό και για την ελληνική πραγματικότητα. Είναι η εποχή που λύνεται το λαυρεωτικό ζήτημα με την παρέμβαση του Ανδρέα Συγγρού. Ένα ζήτημα που είχε πάρει κι αυτό πανευρωπαϊκές διαστάσεις με τις κυβερνήσεις της Γαλλίας και της Ιταλίας να έχουν παρέμβει φανερά προσπαθώντας να δώσουν λύση και στην ουσία να ασκήσουν έλεγχο στην ελληνική πραγματικότητα. Επρόκειτο για την περίοδο εκείνη που τα νέα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα είναι έτοιμα να εισέλθουν με οποιονδήποτε τρόπο στη διαχείριση των οικονομικών της Ελλάδας.

Σε αυτό το σημείο βρίσκονται και τα κεφάλαια της ελληνικής διασποράς που εκπροσωπούνται, για παράδειγμα από τον Συγγρό και τον Καραπάνο, και που ζώντας στην αμφιβολία που έχει δημιουργήσει η οικονομική κρίση στην Ευρώπη ψάχνουν άλλα εδάφη να επενδύσουν τα χρήματά τους. Υπάρχουν επίσης και κεφάλαια που έρχονται από το εξωτερικό και επενδύονται στην Ελλάδα, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με τον Ι. Β. Σερπιέρη. Η Ελλάδα εκείνα τα χρόνια, προσπαθεί να σταθεί στα πόδια της, τα προβλήματα είναι ορατά σε όλα τα επίπεδα²⁴.

Επιστρέφοντας στον Παχύ λοιπόν και στο προφίλ που προσπαθεί να χτίσει παρατηρούμε τα εξής:

Παντρεύεται την Αιμιλία Σκουζέ, κόρη του Γεωργίου Σκουζέ, ο οποίος ήταν συμβουλάτορας του βασιλιά κι ένθερμος υποστηρικτής του.

---

24. (Δες το θέμα των μεταλλείων του Λαυρίου, το οποίο, είναι φανερό, δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει το ελληνικό κράτος και το άφησε στα χέρια της δικαιοσύνης). Εκτός όμως από τα προβλήματα οργάνωσης που έχει να αντιμετωπίσει η χώρα έχει ανάγκη και από επενδύσεις για να γίνουν έργα και να μπορέσει να αναπυχθεί (ενδεικτικά αναφέρουμε το θέμα της ανάπτυξης των σιδηροδρομικών υποδομών το οποίο σχετίζεται και με το Λαύριο).

Οι γάμοι των παιδιών του δεν περνάνε καθόλου απαρατήρητοι, αφού η κόρη του Λαυρία παντρεύεται τον γιο του Ι. Β. Σερπιέρν Φερδινάνδο και η κόρη του Ελένη ήταν σύζυγος του Αυγερινού Αβέρωφ (είχε κι έναν γιο που πέθανε).

Το 1875 ήδη έχει ξεκινήσει η αντιδικία του με τον Κ. Καραπάνο στην Άρτα, όμως δεν απομακρύνεται και από το Λαύριο. Το 1875 είναι το έτος ίδρυσης της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου στην οποία είναι συνιδρυτής με ποσοστό 10%²⁵.

Το 1875 αγοράζει από τον Κάρολο Μέρλεγ ένα μεγάλο τσιφλίκι στην περιοχή του σημερινού Κορυδαλλού το οποίο βαπτίζει «συνοικισμός Παχύ». Μετά τον θάνατό του οι κληρονόμοι του άρχισαν να πουλούν την περιοχή τμηματικά.

Ο Παχύς επίσης το 1878 αγόρασε και το κτήμα του Επαλόφου (πύργος της Βασιλίσσης), από τους απογόνους του βαρώνου Σίμωνος Σίνα. Ο γάμος του Παχύ με την Αιμιλία Σκουζέ, συνένωσε μεγάλες εκτάσεις γης: από τον Άγιο Αντώνιο Αμφιάλης έως τη σημερινή λεωφόρο Καβάλας, στο ύψος όπου βρίσκεται το Παλατάκι. Με τις αγορές αυτές γίνεται λοιπόν ο Παχύς ουσιαστικά «τσιφλικάς» στην Αττική όμως, όχι στην Άρτα.

Το σπίτι στο οποίο διέμενε στην Αθήνα ήταν το μέγαρο Παχύ το οποίο ήταν στην οδό Φιλελλήνων και Μητροπόλεως²⁶. Πολύ κοντά στο μέγαρο Σερπιέρν²⁷, αλλά και στο μέγαρο Καραπάνου²⁸, το οποίο ήταν στην οδό Σταδίου 29 και το οποίο ανήκε στον Γ. Σκουζέ, δηλαδή στον πεθερό του Παχύ! Στην ίδια γειτονιά επίσης και με το μέγαρο του Ανδρέα Συγγρού²⁹.

25. Γ. Δερμάτης, *ΛΑΥΡΙΟ, ΤΟ ΜΑΥΡΟ ΦΩΣ*, Αθήνα 2003, σ. 300.

26. Για το Μέγαρο Παχύ παραθέτει πολλά στοιχεία ο αθηναιογράφος Δημήτριος Σκουζές. Αναφέρει ότι η οικογένεια Παχύ ήταν γνωστή και αγαπητή στους παλιούς Αθηναίους. Το μέγαρό τους ήταν πολυτελές και κέντρο συγκεντρώσεως του πνευματικού κόσμου. Στο βιβλίο του «Νοσταλγίες» (1957) το περιγράφει δωμάτιο προς δωμάτιο. Αναφέρει τα έργα τέχνης που είχε, την επίπλωση και τα αρχιτεκτονικά στοιχεία. Κατεδαφίστηκε το 1960-61. <https://el-gr.facebook.com/notes/>

27. Το Αρχοντικό Σερπιέρν, ένα από τα λίγα σήμερα σωζόμενα στην Αθήνα αρχοντικά των τελών του 19ου αιώνα, βρίσκεται στη γωνία των οδών Πανεπιστημίου και Εδουάρδου Λω. Το κτήριο ολοκληρώθηκε το 1884 και ήταν η κατοικία του Ιταλού επιχειρηματία Ιωάννη Βαπυστή Σερπιέρν μέχρι τον θάνατό του το 1897. Τριάντα δύο χρόνια αργότερα, το αρχοντικό αποκτήθηκε από την νεοϊδρυθείσα Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, η οποία το μετέτρεψε στο κεντρικό της κατάστημα. Τότε προστέθηκε τρίτος όροφος στο κτήριο, δίχως να αλλοιωθεί ο εξωτερικός διάκοσμός του. Από το 2013, μετά το κλείσιμο της Αγροτικής Τράπεζας, το κτήριο περιήλθε στην ιδιοκτησία της Τράπεζας Πειραιώς.

28. Οικοδομήθηκε μεταξύ των ετών 1860 και 1873. Κατεδάφιση: 1956.

29. Λέγεται πως η πολυτέλεια του Μεγάρου Συγγρού, ιδιαίτερα τα τζακία, τα κρύσταλλα και τα έπιπλα που ήρθαν από το εξωτερικό, προκάλεσαν τον ανταγωνισμό μεταξύ των πλουσίων κατοίκων της περιοχής. Το λιτό διάωροφο κτήριο που σχεδίασε ο Ερνέστος Τσίλερ το 1872-1873 αλλοιώθηκε πολύ έπειτα από παρεμβάσεις του ιδιοκτήτη Ανδρέα Συγγρού κατά την ανέγερση, με αποτέλεσμα να απέχει από την αρχική ιδέα. Μετά τον θάνατο του Συγγρού το μέγαρο περνάει στο ελληνικό δημόσιο με τον όρο να στεγάσει το Υπουργείο Εξωτερικών.

Η διαμάχη του με τον Κωνσταντίνο Καραπάνο καλά κρατεί... Ο Παχύς φτάνει στο σημείο ακόμα και να συλληφθεί και να οδηγηθεί στις φυλακές. Στη δίκη βέβαια που ακολουθεί αθώνεται.

Η άποψη που επικράτησε όσον αφορά τη σχέση του Παχύ με το αγροτικό ζήτημα στην Άρτα είναι ότι ουσιαστικά δεν υπήρχε ζήτημα. Το δημιούργησε τεχνηέντως ο ίδιος ο Παχύς για να βρει ψηφοφόρους. Γι' αυτό και όταν συνεργάστηκε με τον Καραπάνο έπαψε να υφίσταται ουσιαστικά ζήτημα αγροτικό στην Άρτα.

Όλα αυτά τα χρόνια όμως δεν απομακρύνθηκε και από το Λαύριο. Το 1894 είναι συνιδιοκτήτης της ελληνογαλλικής εταιρείας *societe anonyme des Mines de Dardeza*, μαζί με τον Κορδέλλα, Σερπιέρν, Δροσόπουλο κ.ά.³⁰

Στο ερώτημα αν ο Παχύς ήταν σταθερός σε αυτά που πρέσβευε, η απάντηση είναι ναι και όχι. Ήταν σταθερός και πιστός στον βασιλιά μέχρι τον θάνατό του, δε δίστασε όμως να συμπράξει με τον Καραπάνο, που για χρόνια φαινόταν ο πιο σημαντικός πολιτικός του αντίπαλος. Από την άλλη πλευρά εύκολα κάποιος θα μπορούσε να πει ότι ο Παχύς πρέσβευε ακριβώς τα ίδια με τον Καραπάνο όσον αφορά τα δικαιώματα των κολλήγων, υποστήριξε όμως το αντίθετο για να μπορέσει να ανέλθει πολιτικά.

Να μην ξεχνάμε τέλος την από μέρος του προσπάθεια εξαπάτησης του ελληνικού κράτους τη δεκαετία του 1860 αναφορικά με τη χρήση και χρησιμότητα των σκωριών.

Έγινε μια προσπάθεια να παρουσιαστούν εν συντομία στοιχεία τα οποία βοηθούν να δημιουργήσουμε μια εικόνα για τον Γ. Παχύ και να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα για την προσωπικότητά του. Η έρευνα δε σταματάει ποτέ, ό,τι νέο στοιχείο εντοπίζουμε θα προστίθεται σε όσα αναφέρθηκαν μέχρι τώρα με σκοπό είτε να ενισχύσουν την εικόνα που σκιαγραφήσαμε σε αυτήν την ανακοίνωση είτε να την καταρρίψουν.

---

30. Γ. Δερμάτης, *ΛΑΥΡΙΟ, ΤΟ ΜΑΥΡΟ ΦΩΣ*, Αθήνα 2003, σ. 306.